

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Kyrkan på Lurö - västsveriges första kloster?

Sigsjö, Ragnar

Fornvännen s. 55-56

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1990_055

Ingår i: samla.raa.se

Kyrkan på Lurö – Västsveriges första kloster?

Varnhems cistercienserkloster, beläget mellan Skara och Skövde, var det medeltida Sveriges största munkkloster. Av den ursprungliga romanska anläggningen återstår idag omfattande delar i klosterkyrkan medan huvuddelen av de fram grävda klosterbyggnaderna emanerar från tiden efter den omfattande branden 1234. Efter klosterstiftelsens upphörande vid reformationen förföll konventsbyggnaderna successivt och utnyttjades – i vanlig ordning – som materialförråd för den omgivande bygdens källare och husgrunder. 1574 vidtog den historiskt intresserade Johan III åtgärder för att begränsa förfallet på kyrkan. Rådningen för byggnaden blev emellertid drottning Kristinas beslut 1647 att förläna kyrkan åt riksskanslern Magnus Gabriel De la Gardie. Greve Magnus påbörjade omfattande reparations- och restaureringsarbeten på kyrkan med syftet att iordningsställa den som gravkyrka åt sig och sin gemål. Kyrkan restaurerades senast 1911–23 medan det centrala klosterområdet utgrävdes 1923–27. 1976–77 genomfördes arkeologiska undersökningar inom klostrets ekonomiområde.

Inom cistercienserorden var filiationsförhållandet, det vill säga relationerna mellan moder- och dotterkloster, noga iakttagna. Som svenskt moderkloster räknas Alvastra med grundläggningsår 1143. Snart utgick härifrån grupper av munkar och lekbröder för att grunda ett kloster i Nydala i Småland och ett i Västergötland. De skriftliga källorna för den västgötska klosteretableringen är synnerligen sparsamma. Av politiska och ekonomiska faktorer uppstod snart misshälligheter mellan klosterfolket och den erikska ätten i vars ägo Varnhems gård varit före donationen av densamma till cistercienserna. Motsättningarna ledde till att "tolv munkar och med dem många lekbröder" under ledning av sin abbot Henrik flyttade till Danmark och här grundade Vitsköls cistercienserkloster 1158. I samband härmed nedtecknades en krönika om Vitsköls grundläggning ("Narratiuncula de Fundatione Monasterij Vitaescholae in Cimbria") vilken idag återstår som en avskrift från 1608 från en codex daterad till 1409. 1409 års

text anses i sin tur vara en kopia av ett samtida 1100-talsoriginal. De för oss intressanta raderna lyder i översättning:

På den helige Berhards av Clairvaux tid tog sig den svenske kungen Sverker och hans drottning Ulvhild an två munkkonvent och gjorde av dessa två kloster i Sverige, av sina egna gods, nämligen Alvastra och Lurön. Alvastra anses vara det första av alla kloster såväl i Sverige som i Danmark, Norge och Tyskland. Det andra konventet däremot skickade de till en liten ö som kallas Lurön. Därifrån flyttade konventet på grund av sin svåra fattigdom till en skog(s-trakt) kallad Lugnås. Från denna skog flyttades det av en högättad kvinna till ett rikt gods, som heter Varnhem, och än idag är detta kloster dotterkloster till Alvastra. (Övers. H. Gunneng ur *Varnhems klosterkyrka* av I. Rosell/R. Edenheim).

Mitt i Väneren, mellan Värmlandsnäs och Kållandsö, ligger en liten ögrupp om ursprungligen tre öar. Den sydligaste delen, den egentliga Lurön, har sedan länge utpekats som platsen för ett kloster. Öns nordvästligaste del är utbildad som en 130×100 meter stor udde med ett smalt och nu nästan helt igengrundat sund mot en angränsande holme. Platsen har i äldre tid varit en skyddad och mycket lämplig hamn. Centralt på udden finns en 20×25 meter stor och 2,5 meter hög ruinkulle.

Efter omfattande förberedelser genomfördes i juli 1989 en drygt veckolång arkeologisk provundersökning i kullen. Undersökningen har utförts av Medborgarskolans i Skara studiecirkel i medeltidsarkeologi under ledning av författaren. Den i år 15-årsjubilerande gruppen av amatörarkeologer kunde genom provschakt belägga existensen av en romansk kyrka på platsen.

Kyrkobyggnaden är uppförd av kliven och vald marksten vilken är lagd i ett kalkbruk av tidigmedeltida karaktär. Stenen har sannolikt hämtats från öns stränder medan kalken rimligen skeppats från Kinnekulle. Undersökningen har inte givit belägg på något torn men däremot en väl utbildad absid. På korets norra sida finns en sekundär sakristia och längs långhusets södra mur har likaså sekundärt tillbyggt en byggnadskropp vilken sannolikt löper längs långhusets hela längd. Denna tillbyggnad har karaktären av ett södra sido-

skepp. Byggnadens murverk står i väster kvar till drygt 2,2 meters höjd medan av absidens ytterliv endast några skift kvarstår. Kyrkans totala längd uppgår till drygt 20 meter varav långhuset svarar för 14,5 meter. Det egentliga långhusets bredd är 7,6 meter medan motsvarande mått för koret är drygt fyra meter. Sakristians mått är cirka 4,5×4,5 meter. Samtliga här angivna mått är utvändiga och preliminära. Dateringen av byggnaden kan göras utifrån dess allmänna arkitektoniska karaktär men också genom ett myntfynd i anslutning till absidgolvet. Den påträffade brakteaten är präglad med ett likarmat kors och kan, preliminärt, dateras till 1160-talet (väl villigt meddelande av antikvarie Rune Ekre). Kyrkobyggnaden har sekundärt använts för profant ändamål. I sakristian har sålunda påträffats slag från järnsmide.

Att efter en veckolång provgrävning dra några mer omfattande slutsatser är givetvis omöjligt. Frågan om den påträffade kyrkobyggnadens relation till klosterkrönikan kan dock ställas redan nu. En tolkning av krönikans skeende lämnar inte utrymme för någon längre vistelse på Lurön för cistercienserbröderna. Etableringen på Lurön ligger inom perioden efter Alvastras grundande 1143 men före Varnhems etablering 1150. Däremellan skall konventet ha vistats en kortare tid i Lugnås (söder om Mariestad). De hittills gjorda iakttagelserna och preliminära tolkningarna kan inte säkert avgöra om kyrkan uppfördes före 1150 eller strax därefter. Teoretiskt sett torde däremot den aktuella byggnaden väl kunna ha uppförts under loppet av några år under ledning av våra första stenbyggnadsexperter vilket de facto cistercienserna var. Att tillbyggnaderna till kyrkan skulle ha skett under denna korta period får däremot anses utslutet. Kvar står sålunda en betydligt längre nyttjandetid för kyrkan än vad som ryms inom

den skriftligt belagda tiden för klosterbrödernas vistelse på ön. Veterligt finns kyrkan inte omnämnd i några medeltida handlingar eller jordeböcker. Intresset för Lurön och dess fiskevatten från Varnhemskonventets sida är däremot belagt under hela medeltiden. Det är därför – i belysning av den påträffade kyrkan – frestande att ifrågasätta klosterfolkets totala utrymning av Lurön före 1150. Etableringen på Lurö kan mycket väl ha styrts av kung Sverkers innehav av ön. Den kan också ha styrts av det faktum att en av de viktigaste väglederna från Västergötland upp mot Värmland och Norge redan under tidig medeltid gick över Väneren ("medeltidens europaväg") via Kållandsö och Värmlandsnäs. Ledan blev snart efter Olav Haraldssons död 1030 vid Sticklestad och snabbt uppblommande helgonkult en av de viktigaste pilgrimsvägarna i Sverige.

Liksom Varnhems kloster med sitt hospiti under århundraden fungerade som värdshus för vägfarande har kanske cistercienseretableringen på Lurön fungerat som ett sälohus för resenärer och pilgrimer på väg till och från Nidaros. Inget talar heller emot att Lurö fungerat som en av Varnhems klostrets många grangier med här stationerade lekbröder. Kyrkan vid den viktiga hamnplatsen mitt ute i Väneren skulle i så fall kunna ha fungerat som en modern vägkyrka kombinerad med härbärg. Kanske skall den senast från 1700-talet och fram till 1900-talets början belagda skjuts- och gästgiverirörelsen på Lurö helt enkelt betraktas som en direkt arvtagare till en viktig del av cisterciensernas verksamhet redan på 1100-talet?

Ragnar Sigsjö
Skaraborgs länsmuseum
S-532 00 Skara